

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 421

**Sieci międzyorganizacyjne,
procesy i projekty w erze paradoksów**

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: zespół
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Magdalena Kot
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-566-7

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Piotr Bartkowiak, Maciej Koszel: Zasobowe uwarunkowania kooperacji jednostek samorządu terytorialnego – aspekt konkurencyjny (Resource-based view of cooperation in local government units – competitive aspect).....	11
Agnieszka Bieńkowska: O dojrzałości controllingu (About maturity of controlling).....	25
Artur Borcuch, Szymon Jopkiewicz: Technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT) w świetle badań inteligentnych specjalizacji województwa świętokrzyskiego (Information and communication technologies (ICT) in the light of smart specializations of Świętokrzyskie Voivodeship).....	35
Emil Bukłaha: Strategiczny controlling projektów – wyniki badań 2014-2015 (Strategic controlling of projects – a study of organizations functioning in Poland 2014-2015).....	47
Agnieszka Chrisidu-Budnik: Wielopłaszczyznowość badań sieci w kontekście zaufania (A multidimensional research of networks in trust context).....	63
Wojciech Cieśliński, Piotr Głowicki: Cyberspace of Enterprises – Polish Enterprises’ Development Model-Process Orientation (Otoczenie informatyczne przedsiębiorstw – model orientacji procesowej polskich organizacji) .	72
Wojciech Czakon: Antecedencje współpracy strategicznej – poziom diady i sieci (Strategic collaboration antecedents: diad and network levels).....	82
Krzysztof Ćwik, Grzegorz Krzos: Identyfikacja cech organizacji sieciowej w grupach kapitałowych (Recognition of characteristics of the network organization in business groups).....	90
Jakub Drzewiecki: Zmienność modeli biznesu polskich przedsiębiorstw stosujących outsourcing – wyniki badań (Volatility of business models of polish companies using outsourcing – research results).....	102
Marcin Flieger: Optymalizacja funkcjonowania instytucji administracji publicznej poprzez kooperację w sieci (Optimization of public administration institutions operating by cooperation within a network).....	114
Bartłomiej J. Gabryś: <i>Mixed methods approach</i> w procesie łagodzenia napięć metodologicznych w naukach o zarządzaniu (Mixed methods approach in the process of methodological tensions’ reconciliation in management science).....	128

Eryk Głodziński, Stanisław Marciniak: Rozwój koncepcji controllingu w zarządzaniu projektami: stan obecny i dalsze perspektywy badawcze (Development of controlling conception regarding project management: current situation and further research studies).....	137
Sandra Grabowska: Ocena modelu zarządzania zespołem rzeczoznawców mobilnych z wykorzystaniem Strategicznej Karty Wyników (Evaluation of management model of a team of Mobile Expert's with the use of Balanced Scorecard)	148
Daria Hołodnik, Kazimierz Perechuda: Odsieciowianie (Disnetworking)..	159
Katarzyna Hys: Wybrane modele dojrzałości systemu zarządzania jakością w organizacji (Selected maturity models of quality management system in organisation)	175
Katarzyna Jasińska: Uwarunkowania sprzedaży projektów w przedsiębiorstwach na przykładzie sektora ICT (Conditions of sales of projects in enterprises on the example of ICT sector).....	187
Zdzisław Jasiński: Decyzje organizatora zespołów pracowniczych utrudniające ich funkcjonowanie (Decisions made by organizer of an employees' teams making their functioning difficult)	199
Dorota Jelonek: Paradoxs produktywności technologii informacyjnych z perspektywy menedżerów (The paradox of information technology productivity from the perspective of managers)	205
Mateusz Juchniewicz: Przegląd i analiza porównawcza koncepcji zarządzania ryzykiem projektu (Review and comparative analysis of project risk management concept)	216
Arkadiusz Kawa, Bartłomiej Pierański: Relacje poziome w sieciach międzyorganizacyjnych – wyniki badań (Horizontal relations in interorganizational network – research results)	229
Jerzy Kisielnicki: Zarządzanie projektami badawczo-rozwojowymi – system komunikacji (Management of R&D projects – communication system)...	239
Tomasz Kopczyński: Podejście sytuacyjne w zarządzaniu projektami (Situational approach in project management).....	255
Anna Kosieradzka, Janusz Zawila-Niedźwiecki: Zarządzanie kryzysowe wobec wyzwań cywilizacyjnych oraz paradygmatów zarządzania (Crisis management confronted with civilizational challenges and management paradigms)	264
Alina Kozarkiewicz: Oryginalność w granicach budżetu: paradoxs zarządzania projektami kreatywnymi (Originality within budget: paradoxes in the management of creative projects).....	280
Barbara Kożuch, Katarzyna Sienkiewicz-Malyjurek: Paradoxs współpracy międzyorganizacyjnej w systemie zarządzania bezpieczeństwem publicznym (Paradoxes of inter-organizational collaboration in public safety management system).....	289

Paulina Kubera: Ewaluacja pomocy publicznej na badania, rozwój i innowacje (Evaluation of state aid for research, development and innovation).....	301
Ewa Kulińska: Model parametryzacji kosztów ryzyka procesów wspomagających (Model for parametrization of cost of risk in supporting processes)	313
Roman Lewandowski: Zrównoważona karta wyników – nowa koncepcja, stare paradygmaty (Balanced Scorecard – new concept, old paradigms) ..	332
Janusz Marek Lichtarski: Antynomie w zarządzaniu projektami (Antinomies in project management).....	346
Anna Maria Lis, Ewa Romanowska: Rola parków naukowo-technologicznych w modelu <i>Triple Helix</i> na przykładzie parków Polski Wschodniej (The role of science and technology parks in the <i>Triple Helix</i> model on the example of eastern Poland parks)	360
Marek Lisiński: Paradygmaty metodologiczne nauk o zarządzaniu (Methodological paradigms of management science).....	374
Karolina Mazur, Zdzisław Kulczyk: Paradoxy zaufania międzyorganizacyjnego (The paradoxes of interorganizational trust)	386
Czesław Mesjasz: Paradoxy w systemowej teorii zarządzania (Paradoxes in systems theory of management)	397
Konrad Niziołek: Paradoxy genezy wypadków przy pracy (The genesis of accidents at work paradox)	419
Wojciech A. Nowak: Przesady i zaprzeczenia w organizacjach jako złożonych systemach adaptacyjnych (Superstitions and denials within organizations as the complex adaptive systems)	430
Michał Nowicki: Paradoxy lokalizacji – wirtualizacja lokalizacji i narzędzia jej służące (The paradox of location – location virtualization and its tools).....	444
Stanisław Nowosielski: Cele w badaniach naukowych z zakresu zarządzania. Aspekty metodologiczne (Goals in scientific research management. Methodological aspects)	468
Marian Oliński: Wpływ relacji międzyorganizacyjnych na kształtowanie modelu biznesu (The impact of interorganizational relationships on the formation of business model)	483
Wojciech Popławski, Tomasz Janicki: Wpływ dysfunkcji projektów unijnych na niepowodzenie projektu. Próba ujęcia ekonometrycznego (The impact of the EU projects dysfunction on the failure of the project – econometric approach).....	498
Krystyna Romaniuk: Koopetycja jako model biznesu (Coopetition as a business model)	508
Krzysztof Safin: Modele biznesowe innowacyjnych przedsiębiorstw. Identyfikacja i analiza (Business models of innovative enterprises. Identification and analysis)	519

Piotr Sliż: Dojrzałość procesowa organizacji – wyniki badań empirycznych (Business process maturity – report of empirical research).....	530
Aneta Stosik: Współpraca w rywalizacji na rynku usług medycznych (Cooperation in competition on the market of medical services).....	543
Marek Szarucki: Dobór metod w rozwiązywaniu problemów zarządzania w opinii pracowników naukowo-dydaktycznych (Selection of methods in management problem-solving based on responses of academic staff).....	554
Marcin Szplit, Andrzej Szplit: Od efektu Ringelmana do redukcji kosztów sieci relacyjnych (From the Ringelmann effect to reducing costs of relationship network).....	570
Anna Ujwary-Gil: Wykorzystanie SNA w analizie powiązań komponentów modelu biznesu (SNA use of components connections analysis of business model).....	579
Wiesław Urban: Usługowa specyfika strumienia wartości <i>Lean Management</i> (Service specificity of Lean Management value stream).....	591
Łukasz Wawrzynek: Wykorzystanie analizy sieciowej w identyfikacji cech systemu zarządzania (The use of network analysis to identify futures of management system).....	603
Krzysztof Woźniak: Kierunki doskonalenia elastyczności systemu informatycznego organizacji (Directions of improving the flexibility of information system in an organization).....	619
Dagmara Wójcik, Katarzyna Czernek: Antecedencje współpracy przedsiębiorstw w sektorze turystycznym – wyzwania badawcze (Cooperation antecedents in tourism sector – research challenges).....	632
Paweł Wyrozębski: Plan a realizacja – badanie zmienności i trwałości planów przedsięwzięć (Plan and its implementation – examination of volatility and sustainability of project plans).....	645
Michał Zdziarski: Nurt sieciowy – w kierunku nowego paradygmatu zarządzania? (Network approach – towards a new paradigm in management science?).....	657

Wstęp

Dostosowanie współczesnych organizacji do niespotykanej wcześniej złożoności i dynamiki otoczenia, a co za tym idzie – do nieprzewidywalności zachodzących w nim zjawisk, wymaga od funkcjonujących przedsiębiorstw ciągłej i szybkiej adaptacji stosowanych systemów zarządzania i modeli biznesowych. Jest to warunkiem koniecznym realizacji zamierzeń strategicznych i uzyskania przewagi konkurencyjnej.

Przedstawione w niniejszym opracowaniu artykuły lokują się w następujących obszarach: modeli biznesowych, sieci międzyorganizacyjnych, systemów zarządzania, orientacji procesowej i zarządzania projektami. Rozważania autorów osadzone są w kontekście paradoksów i antynomii – wszechobecnych w nauce i praktyce zarządzania.

Poszczególne artykuły są oparte na solidnych fundamentach: na szerokich studiach literatury, na interesujących wynikach badań empirycznych, a tym samym nie tylko ukazują wielowymiarową naturę współczesnych organizacji i złożoność problematyki zarządzania w erze paradoksów, ale również zachęcają do dyskusji. Autorzy wskazują na nowe kierunki badań i inspirują do ich podejmowania. Zaprezentowane wyniki badań i poglądy mają również wymiar aplikacyjny, ich lektura może bowiem ułatwić przedstawicielom praktyki sprawne poruszanie się w „dżungli teorii zarządzania”.

Janusz Lichtarski, Witold Szumowski

Stanisław Nowosielski

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
e-mail: stanislaw.nowosielski@ue.wroc.pl

CELE W BADANIACH NAUKOWYCH Z ZAKRESU ZARZĄDZANIA. ASPEKTY METODOLOGICZNE

GOALS IN SCIENTIFIC RESEARCH MANAGEMENT. METHODOLOGICAL ASPECTS

DOI: 10.15611/pn.2016.421.37

Streszczenie: W literaturze przedmiotu elementarnym kategoriom badań naukowych, w tym kwestiom definiowania i określania celów badawczych, poświęca się niewiele miejsca. Równocześnie wzrasta liczba publikacji dotyczących specjalistycznych zagadnień z zakresu metodologii nauk o zarządzaniu. W tej sytuacji ma miejsce paradoks: im więcej wiemy o metodologii badań naukowych, tym więcej popełniamy błędów i braków w postępowaniu badawczym. Sposobem na złagodzenie sformułowanego paradoksu jest bardziej intensywne, ale też kompleksowe zajęcie się problematyką ustalania celów badawczych. W opracowaniu artykułu, którego celem jest prezentacja rodzajów i miejsca celów naukowych w procesie badawczym oraz czynników wpływających na kształt i treść celu badania, pomocne były studia literatury z zakresu metodologii nauk, krytyczna analiza wybranych prac naukowych i ich recenzji oraz własne obserwacje i przemyślenia. Wnioski płynące z rozważań, a dotyczące konieczności zajęcia się, w różnej formie, formułowaniem celów badawczych, mogą stać się impulsem do dalszej potrzebnej w tym względzie dyskusji.

Słowa kluczowe: cele badań naukowych, problem badawczy, typ badań, proces badawczy.

Summary: In the literature, elementary categories of research, including issues of defining and determining research purposes take little space. At the same time, the number of publications on specific issues related to the methodology of science of management is increasing. In this situation there is a paradox: the more we know about the methodology of scientific research, the more we commit errors and deficiencies in the research procedure. The way to alleviate described paradox is more intense, but also complex addressing problems of determining research purposes. In the study of the article, which aim is to present the types and place for scientific research process and also the factors that influence the shape and content of the research, helpful was literature in the field of scientific methodology, critical analysis of selected research work and their reviews and also own observations and thoughts. The conclusions of analysing related with the need of dealing in various forms with formulating research purposes, can become an impulse for further discussion which is needed in this matter.

Keywords: objectives of the research, research problem, type of research, research process.

1. Wstęp

Jakiegokolwiek działanie, w tym badanie naukowe bez określenia celu, jakiemu ma ono służyć, należy uznać za nieracjonalne. Trzeba jednak stwierdzić, że mimo oczywistej potrzeby określania celów i wymiernych korzyści związanych z ich posiadaniem, w pracach (badaniach) naukowych relatywnie często określa się je w sposób niejasny czy nietrafny albo też nie formułuje się ich w ogóle. W literaturze przedmiotu elementarnym kategoriom procesu badawczego, w tym kwestiom definiowania i określania celów badawczych, w kontekście postawionych problemów badawczych, nie poświęca się przy tym zbyt wiele miejsca, a jeśli już, to czyni się to na bardzo ogólnym poziomie. Równocześnie można zaobserwować rosnące zainteresowanie wielu badaczy specjalistycznymi zagadnieniami z zakresu metodologii nauk, a w ślad za tym – znaczący wzrost publikacji dotyczących wysublimowanych zagadnień z zakresu metodologii nauk. Mamy zatem, jak się wydaje, do czynienia ze swoistym paradoksem: im więcej wiemy o metodologii badań naukowych, tym więcej popełniamy (podstawowych) błędów¹ i braków w postępowaniu badawczym. Takie paradoksalne przypuszczenie, o współistnieniu wymienionych przeciwieństw, rodzi potrzebę zainteresowania się tytułową problematyką i poszukiwania odpowiedzi na pytania podstawowe o istotę, rodzaje i miejsce celów w procesie badawczym oraz czynniki, które wpływają na kształt i treść celu badania. Ta problematyka, szczególnie w tak rozwojowej dyscyplinie, jak nauki o zarządzaniu, jest niezwykle ważna. Metodologia nauk o zarządzaniu – jak zauważa W. Czakon – jest bowiem w rozkwicie, prowadzi do rozwiązań o coraz wyższym stopniu złożoności, a uczestnictwo w procesie badawczym wymaga solidnych podstaw i znajomości fundamentalnych rozwiązań [Czakon (red.) 2015, s. 10]. Potrzebna jest zatem (a może przede wszystkim, sądząc po stwierdzanych licznych jeszcze niedostatkach fazy koncepcyjnej wielu badań i opracowań naukowych), oprócz bardziej wysublimowanej wiedzy o metodach badawczych, wiedza podstawowa, stanowiąca elementarz prowadzenia badań naukowych, między innymi o celach badań.

Rozważania prowadzone w artykule zostały oparte na studiach literaturowych z zakresu metodologii nauk, krytycznej analizie wybranych opracowań naukowych i ich recenzji oraz na własnych obserwacjach i przemyśleniach, a także doświadczeniach wynikających z praktyki studiów doktoranckich. Wyprowadzone wnioski i propozycje mogą stanowić inspirację dla potrzebnej w tym względzie głębszej refleksji i podejmowania stosownych działań, nie tylko w dyscyplinie nauk o zarządzaniu.

¹ W świetle krytyki jako oceny poprawności praca naukowa jest wartościowa, jeśli można wykaazać, że jest wolna od błędów i braków dotyczących szeroko pojętej metody naukowej. Błędem jest niebudzące wątpliwości przekroczenie jakiejś zasady, np. z zakresu gramatyki, logiki czy metodologii nauk (np. błędy definicyjne, m.in. krzyżowania się, tautologii, czy błędy w kolejności elementów procesu badawczego) [Stachak 2006, s. 236-241]. Z kolei brakiem jest taki niedostatek, który występuje, gdy nie wykonuje się czegoś, co wykonać się powinno (np. niesformułowanie problemu badawczego czy celu badania).

2. Istota celów badawczych i praktyka ich formułowania

Jednym z ważniejszych, ale i najtrudniejszych problemów, wręcz priorytetem, w pracy naukowca jest właściwe i poprawne sformułowanie celu bądź celów przygotowywanych badań [Klepacki 2009, s. 41]. Cele badań, pokazując przyszłe (zamierzone) efekty, motywują badaczy do działań, pozwalają tak organizować zasoby, którymi się dysponuje, by ich wykorzystywanie podporządkowane było efektom (rezultatom), jakie zamierza się osiągnąć. Cel badania naukowego ma wiele ról: pomaga on odpowiedzieć na określone pytania: w fazie koncepcyjnej badania (do czego zmierzamy, jakie czynności, metody, i zasoby powinniśmy dobrać, aby to zamierzenie zrealizować), w fazie realizacyjnej badania (czy wszystko idzie dobrze, jakie sposoby regulacyjne należy podjąć, gdy wystąpią odchylenia) oraz po jego zakończeniu (jaki jest stopień realizacji przyjętego celu).

Odnosząc się do merytorycznej istoty celu, z perspektywy nauk ekonomicznych, a w tym dyscypliny nauk o zarządzaniu², powszechnie uważa się, że nauki te zmierzają do opracowania dyrektyw efektywnego (sprawnego) działania w sferze zarządzania organizacjami, w różnych formach i obszarach ich funkcjonowania. Nie należy zapominać, że nauki o zarządzaniu mają także zwiększać zasób wiedzy (teoretycznej) o przyczynach zjawisk i zdarzeń w oparciu o uogólnienia teoretyczne o funkcjonowaniu i rozwoju organizacji w przedmiocie badań tej dyscypliny.

Dokładna charakterystyka każdego celu, w tym badań naukowych, wymaga określenia treści celu (do czego zmierzamy), jego sposobu pomiaru (jak to mierzyć), czasu realizacji (kiedy chcemy to zakończyć), wykonawcy badań (kto ma to robić) i wzajemnego powiązania (jak uporządkować cele w wiązkę celów?). Ważne jest zintegrowanie celu z problemem badawczym oraz – w wypadku wielości celów – ich skomponowanie w wiązkę celów, a zatem wybranie spośród wielu alternatywnych tych o największym znaczeniu dla rozwiązania problemu i uporządkowanie ich według ważności na cele ogólne (główne) i cele szczegółowe (zwane też pomocniczymi). Od strony formalnej należy też sprawdzić, czy sformułowane cele spełniają określone kryteria poprawności (tzw. zasady SMART). Pamiętać także trzeba, że celem badań nie może być tylko samo rozwiązanie problemu (co wydaje się oczywiste), ile uzyskanie pożądanego rezultatu prowadzonych badań.

W praktyce cele badań w różnego rodzaju opracowaniach naukowych (artykuły, prace promocyjne na stopień naukowy doktora i doktora habilitowanego) są formułowane wprost lub też utożsamiane z problemem badawczym³, hipotezą albo też

² Warunkiem, który musi spełniać każda dyscyplina, by ją można było uważać za naukę, jest m.in. posiadanie wyraźnie wyodrębnionego i celowego przedmiotu badań.

³ Wówczas cel badania jest definiowany jako znalezienie odpowiedzi na pytanie problemowe. Niekiedy celem pracy jest rozwiązanie problemu. Cel taki próbuje się wyrazić pytaniem lub pytaniami. Takie rozwiązanie jest zasadne w wypadku badań eksploracyjnych, gdy trudno jest przed ich przeprowadzeniem określić wynik badania. Jednakże pod pojęciem celu pracy należy rozumieć nie tyle samo rozwiązanie problemu (co jest oczywiste), ile pożądanego rezultatu i efekty prowadzonych badań.

nie są formułowane w ogóle⁴. Często „zapomina się” o celu opracowania, a gdy się już on pojawia, to w streszczeniu, a nie we wstępie (wprowadzeniu), gdzie jest jego naturalne miejsce. W poszczególnych rozdziałach opracowań nie nawiązuje się do postawionych celów badań (problemu i hipotez). Brakuje też odwoływania się do celu w zakończeniu (podsumowaniu) pracy naukowej. Jeśli cele są definiowane, to ma miejsce ich niedookreślenie (np. co do terminów), ale też zauważa się brak wewnętrznej spójności celów czy też spójności z pozostałymi kategoriami badań naukowych (problemem badawczym, pytaniami badawczymi, dobranymi metodami badawczymi). To wszystko świadczyć może o istotnych brakach warsztatu naukowego badacza. Nie oznacza to jednak, że wszystkie badania (prace) naukowe wykazują podobne błędy czy braki.

3. Rodzaje celów badań naukowych

Analizując literaturę przedmiotu, można zauważyć, że cel badań jest definiowany przez współczesnych metodologów na dwóch poziomach: ogólnym i szczegółowym. W wypadku celu ogólnego jego możliwe treści (wersje), podawane przez różnych autorów, są częściowo zróżnicowane, ale wszystkie one mają charakter uniwersalny. Dla przykładu S. Stachak definiuje główny cel badań „jako dążenie do osiągnięcia wiedzy prawdziwej i istotnej oraz wykorzystywanie wiedzy naukowej w praktyce” [Stachak 2006, s. 32]. Szczegółowe sformułowania celów badania naukowego można uzyskać, klasyfikując je według typu badań (zob. tab. 1). Na potrzeby wypracowania kompletnej procedury projektowania badań i usystematyzowania pojęć jej dotyczących kategorią najwyższej rangi jest właśnie typ badań [Malarska 2010, s. 98]. Zdaniem autorki ścieżkę organizacji badań wytycza następujący schemat: typy badań – modele badań – metody – techniki – narzędzia badawcze. Typ badania determinuje zatem dobór wszystkich dalszych jego elementów. Podstawą podziału badań na homogeniczne typy są (najczęściej stosowane) kryteria: przedmiotu badań, zakresu, celu (funkcji) rozwiązywanego problemu i czasu. Według kryterium przedmiotowego rozróżnia się zatem: badania jakościowe i ilościowe, badania podstawowe (poznawcze, teoretyczne) i stosowane (empiryczne, praktyczne), badania diagnostyczne i predyktywne. Te ostatnie, ze względu na kryterium czasu, dzieli się na badania przekrojowe, ciągłe (czyli wzdłużne), półciągłe i mieszane. Według kryterium zakresu zjawisk badanych wyróżnia się badania wycinkowe, kompleksowe, systemowe i przyczynkarskie [Malarska 2010, s. 98-99]. Według innych autorów badania naukowe można dzielić według rodzaju pracy naukowej na: badawcze, na-

⁴ Niekiedy unika się jasnego sformułowania celu, np. pisząc, że rozprawa jest łącznikiem między elementami praktyki i teorii. W innych przypadkach prezentuje się bardzo złożone konstrukcje, składające się z różnego rodzaju i znaczenia celów, tez i hipotez [Ciesielski 2012, s. 40]. Bardzo rzadko pojawia się wyjaśnienie tego, co może być celem pracy, a w praktyce badawczej najczęściej używa się czasowników, takich jak: „identyfikacja”, „klasyfikacja”, „ustalenie”, „ocena”, „analiza” itp. [Jeszka 2013].

ukowo-badawcze, koncepcyjne, analityczne i syntetyczne, przyczynkowe i problemowe oraz prace teoretyczne i doświadczalne [Pieter 1975, s. 14-24]. Z kolei jeśli za kryterium przyjąć podstawowe funkcje badań naukowych, to można wymienić badania: teoretyczne, metodologiczne i praktyczne [Apanowicz 2000, s. 20-21].

Tabela 1. Klasyfikacja celów badań ze względu na typ badań (kryterium przedmiotowe)

Typ badań	Charakterystyka typu badań	Opis szczegółowy celu(ów)
Badania podstawowe (teoretyczne)	Badania podstawowe polegają na sformułowaniu ogólnych praw nauki. Opierając się na teoretycznych założeniach tych badań (typu poznawczego), rozpatruje się i wyjaśnia problemy (zagadnienia) określonej teorii naukowej lub koncepcji.	Teoretyczne wzbogacenie wiedzy danej dziedziny lub dyscypliny poprzez odkrywanie nowych prawd, związków zachodzących między zjawiskami, tworzenie podbudowy teoretycznej i opracowywanie nowych teorii.
Badania stosowane (praktyczne)	Badania stosowane to przede wszystkim badania empiryczne. Prace badawcze na potrzeby praktyki to najczęściej prace empiryczne mające charakter prac deskryptywnych (opisowych), eksplanacyjnych (wyjaśniających) i replikacyjnych (powtórzeniowych).	Sformułowanie nowych pragmatycznych wniosków, które mogą być wdrożone do praktyki w celu poprawy efektywności działania. Dotyczą zmian organizacyjnych, w tym nowych stylów zarządzania.
Badania stosowane deskryptywne	Badane fakty lub zjawiska przedstawia się pod kątem ich struktury i mechanizmów funkcjonowania. Pytania problemowe w tych badaniach zaczynają się od partykuły: „jaka”, „jaki”, „która”. Są to zatem przeważnie pytania dopełnienia.	Opis struktury i/lub mechanizmów funkcjonowania badanych obiektów i zjawisk.
Badania stosowane eksplanacyjne	Prace eksplanacyjne ujmują badania związków i zależności przyczynowych między określonymi zjawiskami. W badaniach stosuje się przeważnie pytania rozstrzygnięcia.	Zidentyfikowanie i wyjaśnienie relacji (zależności) między określonymi zmiennymi.
Badania stosowane replikacyjne	Prace replikacyjne, z reguły odtwórcze, przedstawiany w nich problem badawczy był już przez innych badany wcześniej. Rozszerzają one uprzednie badania lub też mogą być przeprowadzane innymi metodami. Stosuje się pytania zarówno dopełnienia, jak i rozstrzygnięcia.	Poszukiwanie potwierdzenia lub różnicy w badanym uprzednio zjawisku lub procesie. Tworzenie nowych hipotez.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Apanowicz 2002, s. 33-37].

W konsekwencji podziału badań ze względu na typ (kryterium przedmiotowe – badania jakościowe i ilościowe) możliwe jest też dalsze uszczegółowienie celów

badania z określaniem dodatkowo rodzaju próby i metody badawczej, a także spodziewanych efektów (zob. tab. 2).

Tabela 2. Klasyfikacja celów badań ze względu na typ badań (kryterium przedmiotowe)

Typ badań	Cel ogólny/paradygmat	Cel działania	Próba badawcza/ Metody	Efekt
Badania jakościowe	Uzyskanie szczegółowego zrozumienia podstawowych przyczyn, przekonań i motywacji Paradygmat interpretacyjny	Głębokie zrozumienie badanych problemów: dlaczego, jak, jaki jest proces, jaki jest wpływ i jaki jest kontekst. Użyteczne dla rozważania nowych tematów lub zrozumienia złożonych kwestii, dla wyjaśnienia społecznych przekonań i zachowań, dla identyfikacji społecznych i kulturowych norm.	Mała, nielosowa, celowa Wywiady pogłębione, obserwacje, dyskusje w grupie	Rozwój wstępnego zrozumienia, identyfikacja i wyjaśnienie zachowań, przekonań i działania.
Badania ilościowe	Gromadzenie danych, analiza, ekstrapolacja wyników, dążenie do określenia praw ogólnych na podstawie analiz prowadzonych na podstawie próby. Paradygmat funkcjonalny (pozytywistyczny)	Pomiar, ocena ilościowa: ile, jak często, w jakiej proporcji, jakie są relacje między danymi. Użyteczne dla poznania i wykrycia prawidłowości zjawisk i procesów, pod względem struktury, zależności i dynamiki.	Duża, reprezentatywna próba Przegląd literatury, ankiety, badanie opinii	Określenie miar statystycznych i ich istotności, poszukiwanie wzorców, dokonywanie uogólnień

Źródło: [Hennink, Hutter, Bailey 2011, za: Pańkowska].

Zdecydowanie się na określony typ badań determinuje zastosowanie określonego schematu badawczego [Apanowicz 2002, s. 34-38]. I tak np. schemat badań typu poznawczego (teoretycznego) rozpoczyna się od postawienia nowego problemu na podstawie dotychczasowych uogólnień, a następnie ma miejsce wyjaśnienie teoretyczne nowego problemu i postawienie nowych tez i hipotez, logiczna i empiryczna weryfikacja tych tez i hipotez, postawienie nowych uogólnień i twierdzeń (tez) oraz wysunięcie nowych teorii. W odróżnieniu od tego schemat badań stosowanych rozpoczyna się od postawienia problemu wynikającego z praktyki.

Klasyfikacja celów ze względu na typ (schemat) badania powinna pomóc w określaniu dalszych elementów (czynności) procesu badawczego. E. Babbie uważa, że

badania społeczne mają służyć (równocześnie) wielu celom, a trzy najczęstsze i najbardziej użyteczne sposoby dochodzenia do nich to eksploracja⁵, opis⁶ i wyjaśnianie⁷ [Babbie 2009, s. 107]. Trzeba także pamiętać, że w praktyce mamy do czynienia z badaniami nad problemami kategorii nie tylko poznawczej, ale i aksjologicznej oraz normatywnej (decyzyjnej)⁸. Każdy z nich pociąga za sobą inne skutki dla pozostałych aspektów planowania badań, w tym odnośnie do celów.

W każdej z przedstawionych tu klasyfikacji określonym typom (schematom, rodzajom) badań naukowych przypisuje się konkretny cel badania. Wymienione w opisie treści (pytania) mogą przy tym stanowić element formułowanych celów badań. Ważną powinnością (umiejętnością) badacza jest przypisanie własnego badania do odpowiednich klas badań, na różnych poziomach jego operacjonalizacji. W szczególności cel badania naukowego jest ściśle związany z typem (rodzajem) badania naukowego, a zatem dobór typu badania do postawionego problemu badawczego determinuje cel badania. Cel ten jest definiowany i uściślany w różnych etapach fazy koncepcyjnej badania, w tym w trakcie eksplikacji problemu badawczego i operacjonalizacji badań. Dlatego ważnym warunkiem racjonalnego postępowania badawczego jest dokładne sformułowanie problemu i na tej podstawie określenie celu badań w korespondencji z pytaniami badawczymi (ewentualnie hipotezami, tam gdzie jest to możliwe i zasadne). Problemy i pytania badawcze (hipotezy) są wówczas swoistym uszczegółowieniem celu badań [Łobocki 1984, s. 23]. Przede wszystkim chodzi jednak o jasne na samym początku podkreślenie, czy praca ma realizować cel teoretyczny (badania podstawowe), czy praktyczny (badania praktyczne), czy też jeden i drugi, jako że misją dyscypliny nauk o zarządzaniu jest służenie życiu gospodarczemu i społecznemu [Dźwigoł 2013, s. 1].

4. Miejsce celu w procesie badawczym

Cele badań są formułowane i konkretyzowane w fazie koncepcyjnej procesu badawczego, a uwzględniane i kontrolowane – w fazie realizacyjnej tego procesu, a proces ten jest cyklicznie powtarzalnym ciągiem czynności, którego początkiem i końcem

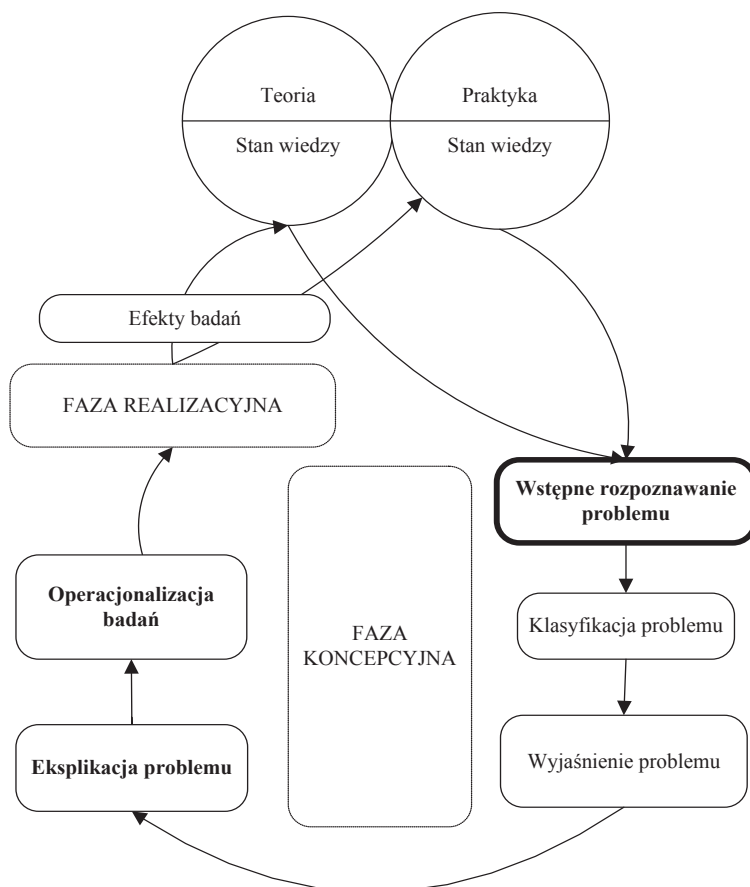
⁵ W eksploracji m.in. dąży się do rozpoznania podstawowych faktów, zbiorowości i kwestii, dotychczas niebadanych, koncentruje się na problemach przyszłych badań, generuje nowe idee i hipotezy. Inaczej mówiąc, stwierdza się fakty, odpowiadając na pytania: co jest, co było, co może być?

⁶ Cele opisowe (klasyfikacyjne) to wytwarzanie szczegółowych, bardzo dokładnych opisów. Odnoszenie nowych danych do znanych uprzednio. Tworzenie zbioru kategorii i klasyfikacji typów. Odpowiada się tu na pytania: jakie jest, jakie było, jakie może być?

⁷ Cele wyjaśniające to stwierdzanie występowania związków, testowanie przesłanek i założeń teorii. Wypracowywanie i wzbogacanie wyjaśnień teoretycznych. Poszerzanie teorii nowych kwestii i problemów. Wspieranie albo odrzucanie wyjaśnień poszczególnych przesłanek. Tu odpowiada się na pytania: co od czego zależy, jak zależy?

⁸ W tej ostatniej grupie – naukowych problemów decyzyjnych – wyróżnia się problemy postulacyjne (wskazywanie celów: co osiągnąć?), optymalizacyjne (wskazywanie sposobów: jak osiągnąć?) oraz realizacyjne (wskazywanie zasobów: z czego osiągnąć?) [Adamkiewicz-Drwiłło 2008, s. 65].

są, najogólniej mówiąc, stany wiedzy w obszarze teorii i praktyki, będącej w posiadaniu i użytkowaniu określonych odbiorców (zob. rys. 1).

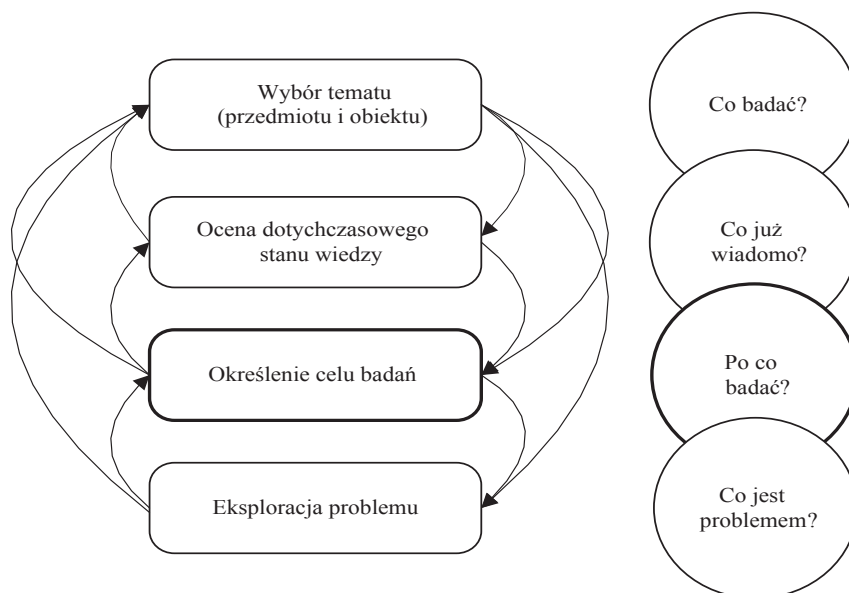

Rys. 1. Rozpoznawanie problemów jako miejsce formułowania celów badania w fazie koncepcyjnej procesu badawczego

Źródło: opracowanie własne.

W szczególności cele badania są określone w etapie wstępnego rozpoznania problemu badawczego, który, oprócz określenia celu badań, obejmuje takie czynności, jak: wybór tematu (przedmiotu i obiektu), ocenę dotychczasowego stanu wiedzy i eksplorację problemu (zob. rys. 2). Trzeba przy tym pamiętać, że decyzje w tym zakresie mają decydujące znaczenie dla całego procesu badawczego i powstają w postępowaniu iteracyjnym, czyli zakładającym powtórzenia określonych czynności.

Wstępne rozpoznawanie problemu, w ramach którego ustala się cele badania, może mieć swój początek w różnych czynnościach tego etapu. Co prawda, często rozpo-

Rys. 2. Wzajemne relacje czynności związanych ze wstępnym rozpoznaniem problemu badawczego w kontekście ustalania celu badania

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem informacji podanych w [Witczak 2008, s. 70-73].

czyna się od określenia przedmiotu i obiektu badań, ale punktem wyjścia w określaniu poznawczego problemu naukowego jest zawsze ocena dotychczasowego stanu wiedzy naukowej, jej poznanie i zakwestionowanie [Witczak 2008, s. 70]⁹. Nie mniej ważny dla poprawnego ustalania celów jest etap klasyfikacji problemu. W jego ramach ustala się wewnętrzną strukturę problemu, jego granice oraz relacje do innych problemów, a także kategorię problemu (poznawcze, aksjologiczne i normatywne, czyli decyzyjne) [Witczak 2008, s. 71-75]. Umożliwia to usytuowanie wstępnie sformułowanego problemu w przestrzeni problemów badawczych (struktura zewnętrzna), rozpoznanie jego charakteru (struktura wewnętrzna) oraz zaklasyfikowanie problemu do odpowiedniej kategorii, co jest potrzebne w dalszym jego uszczegółowianiu, w tym określaniu i dekompozycji celu głównego planowanego badania na cele szczegółowe (zob. rys. 4).

Badanie naukowe w sensie procesualnym składa się z szeregu następujących po sobie czynności, tworząc proces badawczy. Proces badawczy to powiązane ze sobą i następujące po sobie czynności, zgodnie z określoną logiką, stanowiące zamkniętą

⁹ Można jednak wyobrazić sobie też taką sytuację, co nie jest rzadkim przypadkiem, w której temat badawczy został już wcześniej podjęty, np. w oparciu o naukowo uzasadnione sugestie i propozycje, co ustawia czynność określania tematu badawczego przed szczegółową oceną stanu wiedzy na ten temat.

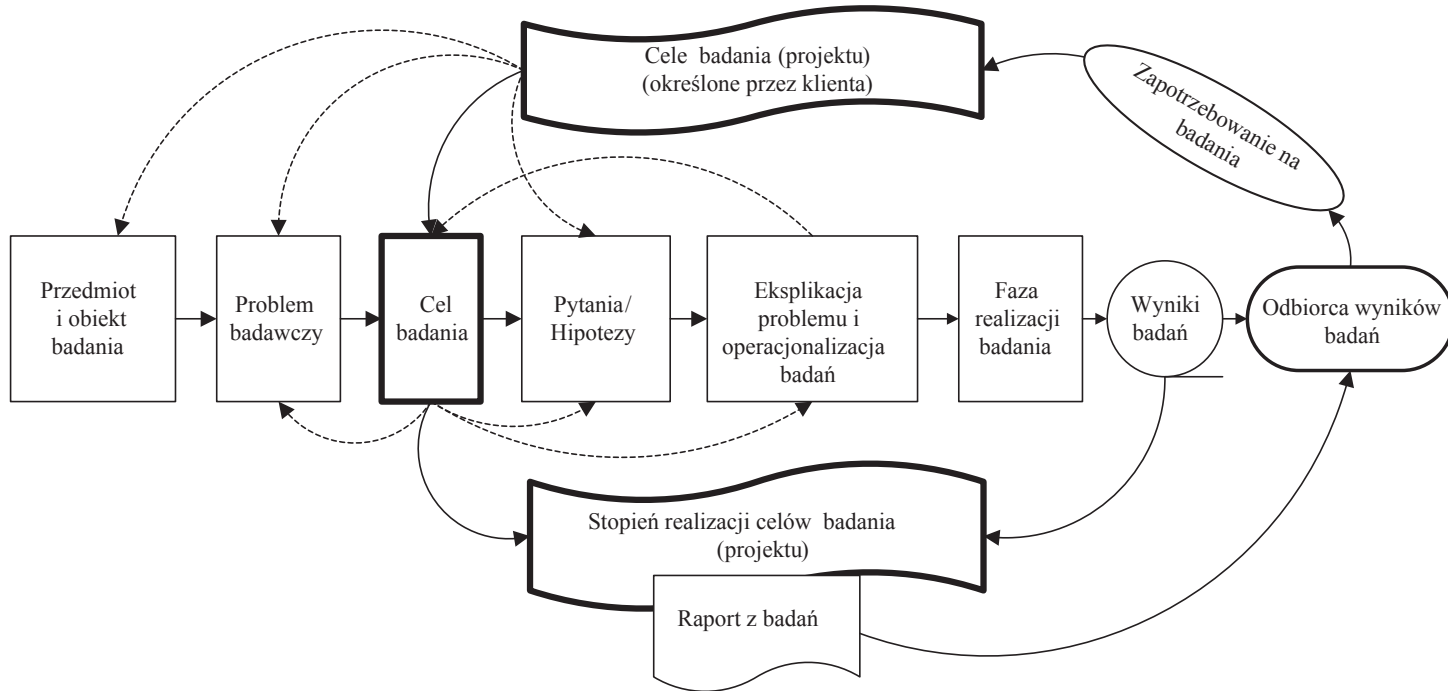
całość, w wyniku których powstają efekty (rezultaty) zorientowane na określonego odbiorcę (jego cele i wymagania)¹⁰ (rys. 3). Odbiorcy (użytkownicy) wyników badań mogą być także ich zlecniodawcami. Wówczas to ci odbiorcy (klienci) stawiają swoje cele¹¹ i określają wymagania, finansując badania, ale także kontrolują przebieg procesu badawczego i rozliczają wykonawców z realizacji celów. Najogólniej mówiąc, w wypadku badań o charakterze teoretycznym, „odbiorcą” rezultatów badań jest szeroko rozumiana teoria, a konkretnie użytkownicy (badacze) wybranych twierdzeń z określonych teorii. Jeśli badania mają charakter praktyczny, to problemy badawcze, cele i hipotezy nawiązują do istniejącego (lub projektowanego) problemu decyzyjnego (menedżerskiego), a odbiorcą rezultatów (dostawcą problemów) jest praktyka, a konkretnie kierownicy i menedżerowie różnych szczebli decyzyjnych, różnych organizacji.

O procesowym charakterze badań naukowych trzeba przypominać, gdyż w wielu opracowaniach rzadko (albo wcale się tego nie czyni) przywołuje się „klienta” (użytkownika, beneficjenta) określonych badań (procesu badawczego), gdy formuluje się cele badania. Oczywiście, zdarzają się również badania naukowe prowadzone ze zwykłej ludzkiej ciekawości badacza lub gdy służą one interesowi osobistemu badacza (np. rozwojowi czy awansowi naukowemu, zamieszczeniu publikacji w recenzowanym czasopiśmie zagranicznym). Ale one także nie są pozbawione celu.

Cele badania, jako istotny element procesu badawczego, są (powinny być) ustalane każdorazowo w projektowanym procesie badawczym. Pierwotnym czynnikiem, determinującym proces określania celu, jest potrzeba przeprowadzenia badań naukowych (zewnętrzna względem badacza lub jego własna – wewnętrzna), a w konsekwencji jej operacjonalizacji – treść i charakter przedmiotu i problemu badawczego. Wybór przedmiotu i obiektu badania, czyli tematu badań i w jego przestrzeni postawienie (wybór spośród wielu) problemu badawczego wraz z zaproponowaniem odpowiedzi na pytania problemowe (hipotez), implikuje niezbędny ciąg składowych metodyki badawczej (zob. rys. 4). Jest on uszczegóławiany w etapie eksplikacji problemu i operacjonalizacji badań. W ciągu tym ma miejsce określenie typu badań adekwatnego do ogólnego celu badań. Typ badania z kolei determinuje dobór i przygotowanie wszystkich dalszych elementów (czynności) procesu badawczego. W pierwszej kolejności jest to model badań (schemat badawczy), a następnie metody i techniki badawcze. Dobór właściwej metody badawczej determinowany jest także celem badania, a wybrana metoda (czy metody) powinna spełniać wymóg

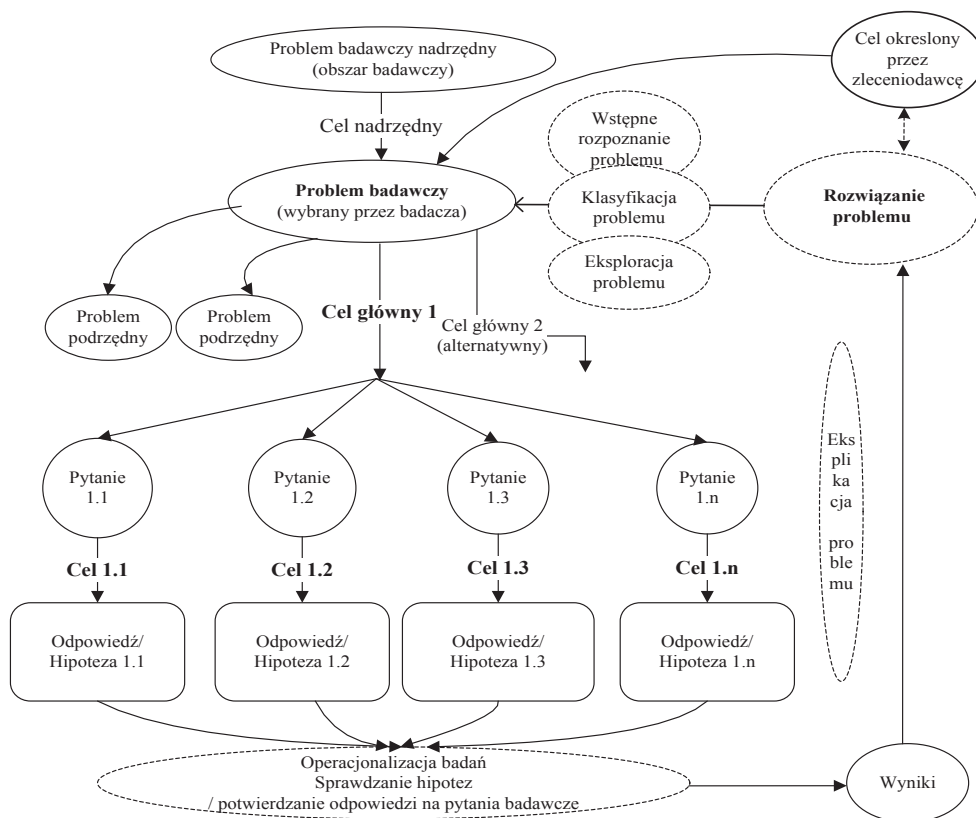
¹⁰ J. Pieter, konkretyzując te wymagania, stwierdza, że „chodzi o to, aby każda czynność procesu badawczego z osobną była należycie przystosowana do celu, tj. do rozwiązywania danych problemów” [Pieter 1975, s. 27].

¹¹ W niektórych rodzajach badań naukowych (np. finansowanych przez NCN) nie określa się z góry celu badania. Cele badań wyznacza wówczas kierownik projektu lub autor wniosku, samodzielnie lub we współpracy z członkami zespołu (w przypadku projektów zbiorowych). Oznacza to dużą swobodę samych badaczy i ich zespołów.

Rys. 3. Miejsce celu badania w procesie badawczym i jego relacje z innymi elementami tego procesu

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Schemat logiczny formułowania celów badania naukowego

Źródło: opracowanie własne.

spójności celów własnych¹² z celami badania i prowadzić do skutecznego osiągnięcia zamierzonego celu badania (efektu, rezultatu naukowego). W końcu spośród wielu alternatywnych technik danej metody wybiera się tę, która najlepiej realizuje przyjęty cel badania.

Wybór problemu badawczego powinien być podporządkowany celowi badań, określonego przez zleceniodawcę. Wyznacza on bowiem kierunek działań badacza, a zatem profiluje jego cele (główne i szczegółowe). Istotne jest także uwzględnienie (w hierarchii celów określonego projektu badawczego) celu wynikającego z problemu nadrzędnego. Biorąc to pod uwagę, najpierw należy określić ogólny cel badania, a następnie, po sformułowaniu problemu badawczego, cele szczegółowe,

¹² Każda z metod naukowych ma przypisane cele ich stosowania. I tak np. w wypadku metody studium przypadków są to: cele teoriiotwórcze, testowanie teorii, praktyczny (ilustrujący, szkoleniowy, inspirujący), zob. [Czakov 2011, s. 47].

które są z reguły związane z odpowiedzią na postawiony problem i pytania badawcze¹³. Ogólny cel badań powinien wynikać z przyjętego typu badań, adekwatnego do kategorii i istoty problemu badawczego. Z kolei cele szczegółowe powinno się odnosić do konkretnych pytań badawczych wyprowadzonych z postawionego problemu badawczego. Jeśli przyjęć układ: problem badawczy – pytanie badawcze – cel szczegółowy – hipoteza (odpowiedź na pytanie), to cel w tej sekwencyjnej triadzie (w wypadku problemu o kategorii poznawczej) oznacza, że jest on zadaniem, przyszłym przewidywanym stanem wiedzy, jaki podmiot badający chce osiągnąć¹⁴. Inaczej i ogólniej mówiąc, cel szczegółowy, to „droga”, jaką musi przejść badacz od postawienia pytania problemowego do uzyskania odpowiedzi na to pytanie (ewentualnie sprawdzenie hipotezy). Synteza odpowiedzi na postawione pytania szczegółowe jest odpowiedzią na pytanie zapisane w problemie badawczym, gdyż na pytanie główne, problemowe nie można uzyskać odpowiedzi właściwych wprost [Stachak 2006, s.76]. W jednej pracy naukowej można postawić wiele celów szczegółowych w korespondencji z wieloma pytaniami badawczymi (hipotezami), ale lepiej jest skoncentrować się na ograniczonej ich liczbie.

5. Czynniki wpływające na wybór celów badania

W procesie formułowania celów badania konieczne jest uwzględnienie szeregu czynników, które mają wpływ na rodzaj, treść i horyzont czasowy celu badania. Najogólniej są to: rodzaj i charakter przedmiotu badań oraz istota i kategoria problemu badawczego, obowiązujące w danym czasie i wybrane przez badacza paradygmaty badawcze (obowiązująca szkoła naukowa), typ badań, zapotrzebowanie (impulsy i inicjacje) teorii i praktyki, obowiązujące mody, szkoły naukowe, polityka naukowa (nie tylko państwa, ale i uczelni, w ramach której podejmuje się określony profil badań naukowych) i gospodarcza państwa, a także zainteresowania i kompetencje badawcze podmiotu badającego (badacza). Trzeba też uwzględnić formę organizacji pracy badawczej (praca indywidualna vs praca zespołowa) oraz poziom rozwoju naukowego (w tym przygotowania metodycznego) samego badacza. W końcu także na przyjęte cele badawcze ma wpływ promotor (opiekun naukowy) pracy. Ze względu na ograniczone ramy objętościowe opracowania nie sposób odnieść się do wymienionych tu czynników. Ważne jest jednak stwierdzenie wielości i różnorodności czynników, a także w wypadku niektórych z nich – zmienności ich w czasie. Takie wieloczynnikowe uwarunkowanie procesu formułowania celu badania mocno komplikuje ten proces i wymaga profesjonalnego podejścia badacza. Trzeba jednocześnie zauważyć, że formułowanie celów badania i proces prowadzenia badań mają charakter subiektywny i zależą od wcześniej nabytej przez badacza wiedzy, jego

¹³ Formułowanie i analizowanie pytań powinno być z reguły powiązane ze znanymi już lub przewidywanymi odpowiedziami na nie [Stachak 2006, s. 76].

¹⁴ Przykład określenia celów badania w takim układzie podaje H. Witczak [Witczak 2008, s. 93-94].

zdolności, intuicji, inspiracji i aspiracji. Co prawda, cele badawcze wynikają bezpośrednio z jego interesów i potrzeb, ale w dużej mierze wpływ na nie ma opiekun naukowy badacza (promotor pracy promocyjnej), będący przedstawicielem określonej instytucji naukowej oraz szkoły naukowej.

6. Zakończenie

Cele badań naukowych mają pierwszorzędne znaczenie dla poprawności ich prowadzenia oraz oceny skuteczności. Często są jednak jeszcze zaniedbanym elementem procesu naukowego w praktyce badawczej. Tymczasem umiejętność formułowania i konkretyzowania (detalizacji i hierarchizacji) celów stanowi kluczowe wyzwanie dla każdego badacza. Właściwe wyznaczenie celów badania pomaga dobrać czynności, metody i zasoby procesu badawczego, niezbędne dla rozwiązania określonego problemu naukowego. Ponadto, pamiętając o tym, że cel konkretnego badania (procesu badawczego) jest zdeterminowany głównie przez cele użytkownika wytworzonej wiedzy (odbiorcy rezultatów badania), jego włączenie, dosłowne i w przenośni, w ten proces już na etapie formułowania celu badań, jest niezbędne. W świetle tego, co powiedziano, istnieje potrzeba bardziej intensywnego i precyzyjnego, ale też kompleksowego zajęcia się problematyką ustalania celów badawczych, co może być sposobem na złagodzenie sformułowanego we wstępie paradoksu. W tym celu konieczne wydaje się z jednej strony zwiększenie liczby, przystępnie napisanych, publikacji z zakresu metodologicznych podstaw formułowania celu badań, a z drugiej – praca od podstaw z młodymi adeptami nauk nie tylko w trakcie zajęć na studiach doktoranckich, ale także na seminariach katedralnych. Zdając sobie sprawę z niewyczerpującego ujęcia wszystkich przedmiotowych kwestii i dyskusyjnego charakteru przedstawionych tu zagadnień, można mieć nadzieję, że opracowanie może przyczynić się do głębszego zainteresowania się podjętą problematyką.

Literatura

- Adamkiewicz-Drwiłło H.G., 2008, *Współczesna metodologia nauk ekonomicznych*, Dom Organizatora TNOiK, Toruń.
- Apanowicz J., 2000, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, WSAiB, Gdynia.
- Apanowicz J., 2002, *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia.
- Babbie E., 2009, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ciesielski M., 2012, *Metodologiczne problemy habilitacji w naukach o zarządzaniu*, Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy nr 116, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- Czakon W., 2011, *Zastosowanie studiów przypadków w badaniach nauk o zarządzaniu*, [w:] Czakon W. (red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Czakon W. (red.), 2015, *Podstawy metodologii badań naukowych*, wydanie III rozszerzone, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa.

- Dźwigoł H., 2013, *Metodyka badawcza w naukach o zarządzaniu na przykładzie wybranych metod*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej nr 63.
- Hennink M., Hutter I., Bailey A.M., 2011, *Qualitative Research Methods*, Sage, Los Angeles.
- Jeszka A.M., 2013, *Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu*, Organizacja i Kierowanie, nr 5.
- Klepacki B., 2009, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, Roczniki Nauk Rolniczych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Seria G, T. 96, z. 2.
- Łobocki M., 1984, *Metody badań pedagogicznych*, PWN, Warszawa.
- Malarska M., 2010, *Przyczynek do metodycznego drogowskazu analityka*, [w:] Lachiewicz S., Nogalski B., *Osiągnięcia i perspektywy nauk o zarządzaniu*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Nowak S., 1985, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Pańkowska M., *Seminarium dla doktorantów paradygmat badań naukowych Hevnera i innych*, <http://web.ue.katowice.pl/pank/DSRHevner.pdf> (12.11.2015).
- Pieter J., 1975, *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa.
- Witczak H., 2008, *Problemy i twierdzenia naukowe*, [w:] Sławińska M., Witczak H. (red.), *Podstawy metodologiczne prac doktorskich naukach ekonomicznych*, PWE, Warszawa.